

MANASTIRLI MEHMET RIFAT'IN "TUHFETÜ'L-İSLÂM" ADLI ESERİ ÖZELİNDE OSMANLI'DA TÜRKÇE SİYER ÇALIŞMALARI

Yrd.Doç.Dr. Mehmet ŞİMŞİR
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

ÖZ

Siyer, bütün yönleri ile Hz. Peygamber'in hayatını ele almayı hedefleyen bir ilim dalıdır. Hz. Peygamber'in Müslümanların nezdinde ki mümtaz konumu nedeniyle ilk andan itibaren büyük rağbet görmüştür. Sadece Araplar değil, tüm Müslüman milletler bu alana ilgi duymuş ve katkıda bulunmuşlardır. Türkler de siyer ilmine büyük önem vermişlerdir. Türk İslâm devletleri içerisinde en önemlilerinden birisi olan Osmanlı Devleti'nde de siyer alanı oldukça revaçta olmuştur. Bu alanla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu, dil olarak Arapça ve Farsça, tür açısından da özgün çalışmalardan ziyade tercüme ve şerh niteliğindedir. 15, 16. y.y.lardan sonra ise Türkçe eserler vermeye başlanmış ancak muhteviyat ile ilgili tutumda bir değişiklik olmamıştır. Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminde ise bu dönemin genel özelliğine uygun olarak eleştirel bir yaklaşım ve özgün eserler vermeye başlanmıştır.

Manastırlı Mehmet Rifat da Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminin tesirinde yetişmiş bir şahıstır. Siyer alanı ile ilgili "Tuhfetü'l-İslâm" adlı eserinde kısmen bu özellikleri görmek mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler Manastırlı Mehmet Rifat, Tuhfetü'l-İslâm, Türkçe siyer, Osmanlı, Tanzimat ve I. Meşrutiyet.

Abstract

The Works of Turkish-Siyar in Ottoman by Special Work of "Tuhfetü'l-İslâm" by Mehmet Rifat from Manastır

Siyer is a science that aims to take the life of Hz. Prophet's with all its aspects. It has been in great demand from the first moment due to Hz. Prophet's distinguished position in front of Muslims. Not only the Arabs, but all the Muslim nations were interested in this area and contributed. The Turks have given great importance to the Science of Siyar. In Turkish-Islamic States in the Ottoman state, which was one of the most important areas, siyer has become very popular. Many works have been written about this area. However, the vast majority of these studies, as a language, Arabic and Persian, translation and commentary in terms of genre rather than as the original work is intended. After 15 th and 16 th centuries, Turkish Works started to be given but there has been no change in attitude towards content. In the period of Tanzimat and I. Constitutional Period, a critical approach and original Works started to be given in accordance with the general characteristic of this period.

Mehmet Rifat from Manastır is also a person who has grown up under the influence of the Tanzimat and the First Mesrutiyet. Related to the field of siyer "Tuhfetü'l-Islam" in his work, partially it is possible to see these features.

Keywords: Mehmet Rifat from Manastir, Tuhfetu'l-Islam, Turkish Siyar, Ottoman, Tanzimat and I. Mesrutiyet.

Giriş

İncelenen kişi ya da olayın; zamansal sıralamasına özen gösterilmesi, olay veya şahısların birbiri ile ilişkili yönleri ile iç ve dış tesirlerin belirtilmesi, mevcut heyecan ve aksiyonların anlatıma yansıtılması, her türlü belge ve kayıtnın tam ve etkili bir şekilde kullanılması, incelenilen devrin genel panoramasının sunulması bir tarih araştırmasında bulunması gereken en temel hususlardır.

Bu açıdan biz de, Osmanlı döneminde “Türkçe Siyer” alanı ile ilgili yapılan çalışmaları, Manastırlı Mehmet Rifat’ın “Tuhfetü'l-İslâm” eseri özelinde çalışırken; zamansal sıralamaya, olay ve şahısların birbirleri ile ilişkilerine ve çeşitli yönlerden olumlu olumsuz tesirlerine, dönemin genel özelliklerine vurgu yapmaya, heyecan ve aksiyonları çalışmamıza aksettirmeye, her türlü belge ve kaynağı aslına uygun kullanma ve değerlendirmeye, özellikle de dönemin, konumuz açısından genel bir panoramasını gözler önüne sermeye gayret gösterdik.

Manastırlı Mehmet Rifat’ın incelememize konu olan edebî-tarihî kişiliği ile eserlerinin temasını, Osmanlı döneminin genel özellikleri ve yaşadığı zaman aralığını tesiri altına alan Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemleri yakından etkilemiştir. Bu sebeple; Manastırlı Mehmet Rifat’ın yaşadığı döneme gelinceye kadar Osmanlı’da, “Siyer” algısı ve bu alanla ilgili yapılan çalışmaların nitelik ve niceliklerini bilmek, diğer taraftan kişilik ve karakterinin oluşumunda, özellikle bilimsel ve edebî yönden bakış açısını derinden etkilemiş olan Tanzimat ve I.Meşrutiyet döneminin genel özellikleri ve bahsi geçen sahalara tesirleri hakkında ön bilgi sahibi olmak, hiç kuşkusuz Mehmet Rifat’ı ve eserlerini daha iyi değerlendirmemizi sağlayacaktır.

1. Manastırlı Mehmet Rifat (1267/28-1325/1851-1907)’ın Hayatı ve İlmî Edebî Kişiliği:

Manastırlı Mehmet Rifat, gerek idarî-askerî kişiliği gerekse dinî-edebî yönleri ile son derece önemli bir konuma sahip olmasına rağmen, döneminin karmaşası, onun hakkındaki bilgilere ulaşmamıza engel olmuştur. Diğer taraftan, bahsi geçen dönemlerin her alanda çok yönlü ve son derece önemli birçok siyasî şahsiyeti, din adamı, fikir ve bilim insanı, dil ve edebiyatçı yetiştirdiğinden çeşitli alanlarda bugün için bir fenomen olabilecek bazı kimselerin gözden kaçması ya da göz ardı edilmesine yol açmıştır. Kanaatimizce Manastırlı Mehmet Rifat da bunlardan birisi olmuştur. Zira O, siyasî-idarî alanlarda işgal ettiği konularla, din, dil, tarih ve edebiyat alanlarında vermiş olduğu onlarca eserle hakkında çok fazla bilgi bulunması gereken bir şahıskan, hem şahsî, hem de ilmî ve edebî hayatı ile ilgili, kaynaklarda oldukça az malumat elde edilebilecek bir kişi durumundadır. O’nun hakkında elde ettiğimiz bilgiler daha çok eserlerinde kendisi ile ilgili söyledikleri ve yakın çevresi ile edebî ortamlarda geçen cümleler içerisinde şahsından bahsedilen bilgilerden ibarettir.¹Örneğin doğum

¹ Manastırlı Mehmet Rifat hakkında en geniş malumatı derli-toplu bir şekilde, hakkında bir doktora

yerinin Manastır² olmasının bilinmesine rağmen doğum tarihi kaynaklarda ya zikredilmemiş ya da farklı tarihler söylenmiştir.³ Babası, Manastır alay kâtibi Râşid Efendi⁴ olarak zikredilmesine rağmen ailesi hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Oysaki hem Manastır'ın özellikle o dönemde Osmanlı için önemli bir nokta olması hem de "*Alay Kâtipliği*" gibi bir görevin ehemmiyeti bu aile ile ilgili bilgilerin biraz da olsa mevcut bulunmasını gerekli kılmalıdır.

Kendisiyle ilgili kısmen detaylı bilgileri askerî eğitimi tamamlaması ve orduda resmî görev almasından sonra öğrenmeye başlamaktaız. Aslında karakterinin oluşumunda en önemli devre, bu yıllardır. Zira hayatında en çok iz bırakan üç kişiden ikisi bu ortamda tanıştığı kişilerdir. Bunlardan birisi, okul arkadaşlarından Hasan Bedreddin,⁵ diğeri öğrencilik yıllarında göstermiş olduğu başarılılar ve edebî yönü nedeniyle ilgisine mazhar olduğu Askerî Okullar Nazırı Süleyman Paşa'dır.⁶ Hasan Bedreddin ile dönemin yeni ve hızla ilerleyen bir edebî türü olan tiyatro üzerinde eserler vermeye başlamışlardır. Elbette bu yolda ilerlemelerinde ikisinin birden en çok etkilendikleri kişi, Namık Kemal olmuştur. Dolayısıyla az önce bahsettiğimiz hayatında en çok etki bırakan üç şahıstan diğer bir tanesinin Namık Kemal olduğunu söyleyebiliriz.⁷

Manastırlı Mehmet Rifat, orduda yüzbaşı olarak başladığı resmî görevine, aynı zamanda dönemin edebî hayatla ilgilenenlerin uyguladığı bir geleneğe bağlı kalarak Hasan Bedreddin ile birlikte Daruşşafaka okullarında⁸ derslere gir-

→ →

tezi hazırlamış olan Ahmet Bozdoğan'dan edinmekteyiz. Geniş bilgi için bkz.; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.

² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, Âmire Matbaası, İstanbul, 1333-42, II/211; İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri I-XII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, VIII/1457; Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyat Tarihi, Cilt: 1*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998, s. 470.

³ Farklı tarihler için bkz.; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Naili I*, Haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara, 2001, s. 321; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 14.

⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II/211; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470.

⁵ Hasan Bedreddin ile birlikte ilk telif ve tercüme faaliyetlerini beraber yapmışlar, "*Çanta*" ve "*Temaşa*" çalışmalarını büyük oranda birlikte yürütmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz.; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457-1461; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 14-17; Güler, Kadir-Özkan, Seçkin, "Kütahyalı Hasan Bedreddin Paşa ve Tiyatroları Üzerine Bazı Mülahazalar", *JASS*, Volume: 5, Issue: 3, 2012, pp. 75-89.

⁶ Süleyman Paşa hakkında geniş bilgi için bkz.; Tevetoğlu, Fethi, *Süleyman Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.

⁷ Namık Kemal ise; Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin Türk Milliyetçiliği ve Genç Osmanlı hareketlenin en önemli isimlerinden olduğu malumdur. O, Türk edebiyat hayatında, ilk edebî roman olarak bilinen "İntibah" ve Batı kaynaklı bir tarzda ilk tiyatro eseri olan "Vatan Yahut Silistre"yi kaleme alan kişidir. Aynı zamanda fikri hayattaki etkinliği ile hem kendi döneminde hem de sonraki gelen kuşaklarda çok önemli başka kişileri de tesiri altında bırakmışır. Namık Kemal'in hem kendi dönemi hem de sonra gelen kuşaklardan etkilediği Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere bazı kişiler hakkında geniş bilgi için bkz.; Yıldız, Hakkı Dursun vd., *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1988.

⁸ Daruşşafaka Okulları (Şefkat Yuvası): Osmanlı Devletinde dönemin önemli isimlerinden; Yusuf Ziya Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Tefrik Paşa, Sakızlı Ahmet Paşa ve Ali Naki Efendi tarafından kurulan "Cemiyet-i Tedriye-i İslâmiye" adlı dernek, 30 Mart 1863 tarihli padişah fermanıya hayata geçmiş ve yoksul-yetim çocukların eğitim-öğretimine destek olmayı hedeflemiş bir yapıya aittir. Pek çok Osmanlı paşası ve aydının üyesi olduğu dernek, Türk Eğitim Tarihi'nde ilk sivil örgütlenme örneğini oluşturmuştur. Dönemin önemli isimleri gibi Mehmet Rifat da bu okullarla ilgi-

→ →

miştir. Bu onun sosyal/sivil hayat ile bağlantılarını güçlendirmiş, edebî mahfillerle daha sıkı bağlar kurmasını sağlamıştır. Az önce bahsettiğimiz Süleyman Paşa'nın edebiyatla ilgilenmesi, aralarındaki bağların çok kuvvetli olmasını sağlamıştır. Mezun olup yüzbaşı rütbesi ile resmî görevine başladıktan sonra kendisine askerî okullarda ders verme, sivil okullarda ders vererek edebî âlemlerle tanışma gibi önemli kapıları aralayan Süleyman Paşa, Abdülaziz'in hal' edilmesi olayında da hem Hasan Bedreddin'e hem de Mehmet Rifat'a görev vermiş, darbe öncesi Mehmet Rifat'ı binbaşı rütbesine çıkarmıştır.⁹ Bu görevlendirme, öncekilerin aksine Mehmet Rifat'ın daha sonraki yıllarda ceremesini çektiği, hatta hayatını -resmî olarak dillendirilmese de- sürgünde tamamlamasına neden olan bir gelişme olmuştur. Askerî hayatı boyunca vefakârca hizmet etmesine, özellikle Osmanlı-Rus harbinde (93 Harbi)¹⁰ çok ciddi yararlıklar göstermesine, bir süre esaret hayatı yaşaması gibi bir duruma düşmesine rağmen¹¹ katılmış olduğu Padişah Abdülaziz'in hal' olayı onun yakasını bir türlü bırakmamıştır. II. Abdülhamid, Mehmet Rifat'ın askerî, dinî, edebî alanlardaki başarılarına, kahramanlığı ve dinî salâbetine rağmen devlet merkezinde kalmasını uygun görmemiştir.¹²

II. Abdülhamid, Rus harbinden sonra devlet idarî mekanizması üzerindeki otoritesini sağlamasının hemen akabinde başlattığı soruşturma kapsamında, Abdülaziz'in hal'ine fiilî olarak karışanları tahkik ettirmiş, araştırma sonucunda Yıldız Sarayı'nda kurulan mahkemede ayaklanmanın elebaşları için idam cezası verilmiştir. Ancak II. Abdülhamid, bunların cezalarını müebbet hapse çevirmiştir.¹³ Hal' işine karışan, hatta o gün fiilî olarak ismi darbeciler içerisinde zikredilen bir kimse¹⁴ olmasına rağmen belki üstün özellikleri, belki askerî alanlardaki kahramanlığı, belki de ilmî-edebî kişiliği sayesinde idam ya da müebbet hapis gibi bir ceza almayan¹⁵ Mehmet Rifat, Şam kaymakamlığına tayin edilerek

→ →

lenmiştir. Sadece ders vermekle kalmamış aynı zamanda şahsi gelirlerinden de bu okul için bağışlarda bulunmuştur. Konu ve Darüşşafaka okulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Ayhan, Halis-Maviş, Hakkı, "Darüşşafaka", DİA., İstanbul, 1994, IX/7-9; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 16-17; <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>, (et. 04.11.2017/15:40).

⁹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 19; Kahraman, Âlim, "Manastırlı Mehmet Rifat", *DİA.*, Ankara, 2003, XXVIII/519.

¹⁰ 93 Harbi olarak da isimlendirilen bu savaş hakkında birinci el bir kaynak olması açısından Manastırlı Mehmet Rifat'ın hatıralarını anlattığı şu eserine bakılabilir: Manastırlı Mehmet Rifat, *93 Harbi Faciası*, Haz.: Tahsin Yıldırım, DBY Yay., İstanbul, 2010. Konu ile ilgili bilgi alınabilecek diğer bazı kaynaklar için bkz.; Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Haz.: Emre Gök, DBY Yay., İstanbul, 2017; Özcan, Halil, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, Aziziye Belediyesi Kültür Serisi Yay., Erzurum, 2014.

¹¹ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Tevetoğlu, *Süleyman Paşa*, s. 39; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 20; Kahraman, "Manastırlı Mehmet Rifat", XXVIII/519.

¹² İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 19; Kahraman, "Manastırlı Mehmet Rifat", XXVIII/519.

¹³ Küçük, Cevdet, "II. Abdülhamid", *DİA.*, İstanbul, 1988, I/219.

¹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK. Yay., Ankara, 1967, s. 59; Tevetoğlu, *Süleyman Paşa*, s. 29; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457/1479; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Kahraman, "Manastırlı Mehmet Rifat", XXVIII/519.

¹⁵ Haleb'e Kaymakam olarak tayin edilmesini bir ceza olarak algılayanlar da vardır. Buna bir örnek olarak bkz.; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470.

merkezden uzaklaştırılmıştır (1882). Bu tarihten sonra bir daha İstanbul'a döne-
meyen Mehmet Rifat, Halep'te muhtemelen görevi başında iken vefat etmiş-
tir (1907).¹⁶

Mehmet Rifat, askerî okuldan mezun olduğu 1872 yılından sürgüne gön-
derildiği yıla kadar bulduğu her fırsatta ilmî ve edebî çalışmalarını devam ettir-
miştir. Askerî okulların yanı sıra Darüşşafaka gibi sivil okullarda da derse girdiği
ilk anlardan itibaren eserler vermeye başlamıştır. Hocalık yaptığı okullarda oku-
tulumak üzere; "*Hikâyât-ı Müntahabe*", "*Fenn-i Mimarî*" ve "*Hendese-i Hattıyye*
" gibi ders kitabı niteliğindeki çalışmalarını kaleme almış ve bunlar "*Cemiyet-i*
Tedrise-i İslâmiyye" nin diğer birçok ders kitabı arasında basılarak farklı birçok
okulda okutulmuř, yine bu amaçla kaleme aldıđı "*Haritalı Kurûn-i Ūlâ Tarihi*",
"*Alâimi Cevviyye*", "*Din ve İslâmiyet*" ve "*Zanniyât ve Hurâfât-ı Avâm*" gibi eser-
leri ise basılamamıştır.¹⁷ Aynı dönemlerde özellikle Tanzimat akımının etkisiyle
Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tefvik ve Namık Kemal'in de kadrosunda bu-
lunduğu "*İbret*" adlı gazetede "*Bir Asker*" takma ismiyle yazılar yayınlamaya
başlamış, Hasan Bedreddin ile birlikte de "*Çanta*" ismiyle bir dergi çıkartmış,
hatta bu nedenle ilk zamanlarda kendisine "*Çanta Müellifi*" ismi verilmiş, aka-
binde "*Temaşa*" adıyla bir dizi tiyatro eserini de kaleme almıştır.¹⁸

Yayın hayatının bu ilk yıllarında daha çok gazete yazısı, piyes ve tiyatro gibi
Osmanlı'da yeni tanınan, Batı tarzında eserler vermiştir. Bu dönemde Tanzi-
mat'ın önemli isimlerinden Namık Kemal, Ahmet Mithat ve Rezaizade gibi isim-
leri ve onların eserlerini/tarzlarını taklit etmiştir. Onların eserlerine benzeyen
tiyatrolar kaleme almıştır. "*Hükm-ü Dil*", "*Ya Gâzi Ya Şehit*", "*Pakdamen*" bun-
lardandır. Vefat ettiği 1907 yılına kadar -özellikle sürgün yıllarında- çalışmalarını
din, dil ve edebiyat alanlarında yoğunlaştırmış,¹⁹ çok önemli eserleri olarak zik-
redebileceğimiz; "*Tuhfetü'l-İslâm*", "*Cevâhir-i Caharyâr ve Emsâl-i Kibâr*",
"*Hâce-i Lisân-ı Osmanî*", "*Mecâmiu'l-Edeb*" ve "*Hazine-i Hikemiyyât*" bu dö-
nemde kaleme aldığı eserlerden olmuştur. Görüleceği üzere sürgün yılları -
çeşitli açılardan ışraplarla dolu yıllar olsa da-²⁰ kalemî açışından son derece
verimli bir dönem olmuştur.²¹ Bu günlerini dinî, edebî, ilmî eserler yazmak, baş-
ka dillerden eserler tercüme etmekle geçirmiştir. "*Belki faydalanan olur*" diye

¹⁶ Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi I-II*, Kervan Yay., İstanbul, 1973, II/240; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1457; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Kahraman, "Manastırlı Mehmet Rifat", XXVIII/519; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 27.

¹⁷ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1458-1459; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 14-17; Güler, Kadir-Özkan, Seçkin, "Kütahyalı Hasan Bedreddin Paşa", pp. 75-89. "Cemiyet-i Tedrise-i İslâmiyye" nin tesiri ile hazırlanan programdaki dersler ve bu derslere yönelik hazırlanıp bastırılan ders kitapları hakkında geniş bilgi için bkz.; Ayhan, Halis-Maviş, Hakkı, "Darüşşafaka", IX/7-8.

¹⁸ Kahraman, "Manastırlı Mehmet Rifat", XXVIII/519; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, VIII/1458-1459; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 14-17; Güler, Kadir-Özkan, Seçkin, "Kütahyalı Hasan Bedreddin Paşa", pp. 75-89.

¹⁹ Şam ve özellikle Halep'te sürgünde bulunduğu dönemde gününün belirli saatlerini dini, edebi, ilmi eserler yazmakla geçirmekten büyük zevk duyduğu ile ilgili olarak bkz.; Ceyhan, Âdem, "Manastırlı Mehmet Rifat Bey'in Matlûbu Külli Tâlib Tercümesi", *CBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Yıl: 2012, ss. 57-71, s. 58.

²⁰ Ebüzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, II/240; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III/1457-1459.

²¹ Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*, s. 22-26.

bu çalışmalarını “*Hazine-i Hikemiyât*” adı altında bir dergide toplamış, kendisi neşretme imkânına sahip olamadığından, torununa vasiyet etmiş ve şöyle demiştir:

“*Muzaffer! Sen benim bir yâdigâr-ı zâhiriyyemsin. Sana bu yâdigâr-ı mânevîyyem armağân olsun! Oku sen mücibince kıl amel, hayrû'l-halef ol, tâ sana nâzır olan rûhum hemîşe şâdmân olsun!*”²²

Hayatı boyunca yaklaşık yüz eser vermiş, bunların hemen hemen üçte ikisi basılmış, birçoğu ders kitabı olarak okutulmuştur.²³

2. Manastırlı Mehmet Rifat Dönemine Kadar Osmanlı'da Siyer Çalışmaları:

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Hz. Peygamber'in Müslümanlar için özel konumu, örnek ve nitelikli halinin hayatta takip edilmesi gereken bir model olarak gösterilmesi,²⁴ ilk andan itibaren günlük yaşamını sonraki nesillere aktarmak üzere sözlü ve yazılı olarak tespit edilmeye başlanmasına neden olmuştur. Bu yolda, Hz. Peygamber'in tüm yönleri an be an takip edilmiştir.²⁵ Bunu yaparken de, en doğru bilgileri tespit ve aktarmak adına çeşitli yöntem ve ilkeler geliştirilmiş, “Hadis”, “Siyer”, “Meğâzî” gibi ilim dalları ortaya çıkartılmıştır. Konumuz olan “Siyer” de bu ilim dallarından birisidir. Siyer; *yol, âdet, tutum, davranış, ahlâk, manevî gidişat ve yaşantı*²⁶ gibi kelime anlamlarına gelmekle birlikte ilim dalı olarak; Hz. Muhammed'in; *tercüme-i hâli* yani *tüm yönleri ile doğumundan ölümüne kadar hayatını ele alan biyografik eserleri* ifade etmektedir.²⁷ İslâm Tarihi boyunca, Hz. Peygamber'e en yakın çevrede başlayan bu faaliyet, büyük bir azim ve istekle tüm Müslüman milletlerce devam ettirilmiş, ilk anlatımlar çerçevesinde kalmak kaydıyla her milletin kendi öz kültürlerine uygun düşecek tarzlarda yeni ifade ve eserler vücuda getirilmiştir. İslâmiyet'e girmesiyle birlikte Türklerde de bu yönde fevkalade bir ilginin gerçekleştiği görülmektedir.

Genel olarak Türklerin, Siyer ilmine göstermiş oldukları ilgi ve yapmış oldukları katkı²⁸ önemli ve başlı başına incelenmesi gereken bir konu olduğu için

²² Ceyhan, “Manastırlı Mehmet Rifat”, s. 58.

²³ Manastırlı Mehmet Rifat'ın hayatı boyunca vermiş olduğu eserleri hakkında daha fazla bilgi vermek, isimleri ve özelliklerini tek tek zikretmek makalemizin sınırlarını zorlayacağı için yer vermedik. Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.; Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 470; Bozdoğan, *Manastırlı Mehmet Rifat*; Ceyhan, “Manastırlı Mehmet Rifat Bey”, s. 57-71; Kahraman, “Manastırlı Mehmet Rifat”, XXVIII/519-520.

²⁴ Hz. Peygamber'in konumu hakkında bazı örnek ayetler için bkz.; Al-i İmran, 3/164; A'raf, 7/17, 19; Ra'd, 13/7; Neml, 27/79; Ahzâb, 33/21; Cuma, 62/3; Kalem, 68/4; vd.

²⁵ Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-evsat*, I-XI, Riyad, 1985, VII/196; Ayrıca bkz.; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Dimeşk, 1992, Cihad, 38; Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Hims, 1969, Tıb, 1, Sünnet, 38; Nesâî, Ebu Abdirrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, Mısır, 1964, Cenâiz, 81; Günaltay, Şemsettin, *İslâm Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Haz.: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 17; Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi-İlk Dönem*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006, s. 45.

²⁶ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Kahire. trz., IV/389-390; Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk.: Safvân Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru's-Sâmiyye, Beyrut, 1992, s. 433; Mütercim Âsim Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul, 1305, II/418.

²⁷ Vida, G. Lévi Della, “Sire”, *MEB.İA.*, Eskişehir, 1997, X/699-703; Terzi, Mustafa Zeki, *İlk Siyer Meğâzi Yazarları ve Eserleri*, Samsun, 1990, s. 3.

²⁸ Konu ile ilgili özet bilgiler için bkz.; Erşahin, Seyfettin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 3, Yıl: 2005; Söylemez, M. Mahfuz, “Hz. Peygamber ve Dönemi ile İlgili Türkçe Yazılmış

biz makalemizin sınırlarını zorlamamak adına sadece Osmanlı Devleti'ndeki duruma kısaca değinmekle yetineceğiz. Kendisinden önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de dinî alanlara ait eserler daha çok Arapça ve Farsçadan tercüme şeklindedir.²⁹ Bu alandaki eserlerden telif olanlar bile daha çok Arapça ve Farsça dilinde olmuştur. Bunun elbette ilmî ve dönemsel farklı gerekçeleri vardır ve araştırılması-tartışılması gerekmektedir. Türkçe geniş yelpazeli eserler verme işi ise ancak II. Beyazıd'ın başlattığı, Fatih Sultan Mehmed'in döneminde hız kazanan kültürel atılımla gerçekleşmiştir.³⁰

Konumuz olan "*Türkçe Siyer*" yazımının, Erzurumlu Mustafa Darîr (ö. 1393)'in "*Sîretü'n-Nebî*"si ile başladığı ifade edilmektedir.³¹ En azından şu ana kadar aktarılan bilgiler bu yöndedir. Bu eser ise; Ebu'l-Hasan el-Bekrî ve İbn Hişam'ın Siyer alanındaki kitapları başta olmak üzere, ilk-el Siyer kaynaklarından tercüme niteliğinde olup çoğunluğu mensur, kısmen de manzum bir çalışmadır. Ancak bu eseri, Osmanlı'da yazılan ilk "*Türkçe-Siyer*" çalışması olarak tanıtmak, tartışmaya açıktır. Şöyle ki, konuyu çok dağıtmadan özetleyecek olursak; Mustafa Darîr, Anadolu'daki Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkıldığı, Moğol/İlhanlı, Celâyirli Şeyh Hasan, Çobanlı Şeyh Hasan, Eretna Bey, vb.lerinin karıştığı çalkantılı olayların akabinde ya da nedeniyle 1377 yılında Erzurum'dan, Şeyh Ekmeleddin Bâbertî'nin daveti üzerine Mısır'a gitmiştir. Bâbertî'nin aracılığı ile Mısır Memluk Sultanı ve Atabeg Berkuk ile tanışma fırsatı bulmuş, Memluklu Sultanı el-Melikü'l-Mansur'un arzusuyla, anadan doğma âmâ olan Mustafa Darîr, beş yıl boyunca, iyi bir Arapça ve Farsça bilgisine sahip olmasından da istifade ederek yukarıda zikrettiğimiz eserler başta olmak üzere çeşitli siyer kaynaklarından sözlü olarak anlatımlarda bulunmuş, kâtiplerde bunları yazıya aktarmışlardır. Eser, 1388 yılında tamamlanabilmiştir. Bu süreçte Sultan Mansur ölmüş, yerine Berkuk geçmiş ve eser onun döneminde hayatîyet bulmuştur. Her ne kadar Mustafa Darîr, Mısır'da baş gösteren karışıklıklarda, himayesinde bulunduğu Berkuk'un hayatını kaybetmesi nedeniyle Mısır'ı terk edip İskenderiye üzerinden Anadolu'ya gelmiş, bir müddet Karaman'da ikamet etmişse de, Karaman o dönemlerde Osmanlı'nın tam manasıyla hâkim olduğu bir bölge değildir. Ayrıca Karaman'daki kısa süreli -yaklaşık dört yıl- ikametinden sonra ise

→ →

veya Türkçeye Aktarılmış Olan Eserler ile İlgili Bibliyografya Denemesi", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2006, s. 259-279; Göksoy, İsmail Hakkı, vd., *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu (Intrenational Symposium The Contribution of Turkish World to Islam)*, *Sempozyum Kitabı*, SDÜ. İlahiyat Fak. Yay., No: 20, Isparta, 2007; Tergip, Ayhan, "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlimine Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 3, Sayı: 15, Volume: 3, Issue: 15, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-, 2010, s. 221-232.

²⁹ Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen Yay., İstanbul, 1982, s. 162.

³⁰ Aşar, Ziya, "Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallîleşme", *Turkish Studies (Edebiyatımızda Mahallîleşme ve Türkî-i Basit Özel Sayısı)*, Volume: 4/5, 2009, s. 30-35.

³¹ Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi I-II*, MEB. Yay., İstanbul, 1983, I/113, 367-368; Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları", s. 336; Erkan, Mustafa, "Sîretü'n-Nebî", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII/269; Kaplan, Yıldırım, "İlk Türkçe Siyer Kitabı (Sîretü'n-Nebî)", *Diyanet Dergisi*, Sayı: 202, Ekim 2007, s. 62 vd.; Ayrıca aynı makale için bkz.; <http://www.sonpeygamber.info>, (et. 19.04.2017/12:15); Tergip, "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlimine Katkıları", s. 227, 230.

önce Şam'a (1392), oradan da Halep Emiri Melik Çolpan'ın yanına geçmiştir. O dönemlerde hem Şam, hem de Halep aynı şekilde Osmanlı'nın hâkimiyetinin bulunduğu bölgeler değildir. Eser'in Osmanlı topraklarına gelişi ise Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden (1517) sonra olmuştur. Ama o tarihten itibaren Anadolu'da herkesin etkilendiği ve kullandığı bir eser konumuna ulaşmıştır.³²

En eski tarihli olarak zikredilen diğer bir siyer eseri ise Muhammed isimli bir kimse tarafından manzum olarak kaleme alınan "*Siretü'n-Nebî*"dir. Ancak bu eserin tam olarak kime ait olduğu ve gerçek yazım tarihi bilinmemektedir. Zira bu eser için Abdurrahman, Âşıkî, Mehmed, Abdullah Zâhidî Efendi, Mehmet Halife, Muhammed, Mehmet Hakkı, Derviş Öksüz, Molla Velî gibi isimlerde zikredilmekte, en iyi ihtimalle yukarıda bahsettiğimiz dönemlere yakın yani XIV. yüzyıl eseri olarak söylenmekte, yaklaşık bir tarih olarak 1467/1468 yılları tahmin edilmektedir.³³

Bu zikrettiklerimizden başka Osmanlı'da ilk yazılan Türkçe Siyer eserlerinden bazıları, müelliflerin vefat tarihine göre şu şekilde sıralanabilir:

Amasyalı Münîr İbrahim Mehmed Çelebi (ö.1520)'nin Manzum *Siyer-i Nebî'si*, Lâmiî Çelebi'nin (ö.1532) *Şevâhidü'n-Nübüvve* Tercümesi, Koca Nişancızâde Mustafa Çelebi'nin (ö.1567) *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Emâil-i Fütüvvet-i Ahmedî* Tercümesi, Eyüb b. Halil (ö.1578'den sonra)'in *Sîret-i Resulillah'ı* (*Sîret-i İbn Hişam* Tercümesi), Manisalı Mahmud (ö.1596)'un *el-Mevâhibü'l-Ledünniyebî'l-Minahi'l-Muhammediye* Tercümesi, Bâkî (ö.1599/1600)'nin *Meâlimü'l-Yakîn fî Sîreti Seyyidi'l-Mürselîni*, Gelibolulu Mustafa Ali (ö.1600)'nin (*Zübdetü't-Tevârih*) *İşrâku't-Tevârih* Tercümesi, Vahyîzâde Mehmed b. Ahmed (ö.1609)'in *Siyer-i Kâzerûnî* Tercümesi, Üsküplü Çıkrıkçızâde Mehmed (ö.1623)'in *Meâricü'n-Nübüvve* Tercümesi (*Altı Parmak Tarihi*), Alaşehirli Kadı Veysî (ö.1628)'nin *Siyer-i Nebî'si*, Mehmed b. Mustafa er-Riyazî (ö. 1644)'nin *Siyer-i Nebî'si*, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (ö.1657)'nin *Siyer-i Kâzerûnî* Tercümesi, Abdalbâkî Ârif Efendi/Faiz Efendi (ö.1713)'nin Manzum *Siyer-i Nebî'si*, Benlizâde Mahmud (ö.1725)'un *Ravzatü'l-Ahbâb fî Sîreti'n-Nebî ve'l-Ashâb* Tercümesi, Ahmed Neylî Mirzazâde (ö.1748)'nin *el-Vefâ-i İb-*

³² Mustafa Darîr'in eseri, kendisinin yaşadığı dönem, bulunduğu yerler ve bunların çeşitli özellikleri hakkında bilgi için bkz.; Beygu, Abdurrahim Şerif, *Erzurum Tarihi-Anıtları-Kitabeleri*, İstanbul, 1936; Konyalı, İ. Hakkı, "*Mucize Kitap*", Tarih Hazinesi, II/16, İstanbul, 1952, s. 807-812; Darîr, Mustafa, *Kitab-ı siyer-i nebî, I-III*, Haz.: M. Faruk Gürtunca, Ülkü Yay., İstanbul, 1963; Karahan, Leyla, *Erzurumlu Darîr*, MEB. Yay., İstanbul, 1995; Erkan, Mustafa, "*Darîr*", *DA*, İstanbul, 1993, VIII/498-499; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "*Eretna*", MEB.İA., Eskişehir, 1997, IV/309-310; Darîr, Erzurumlu Mustafa Darîr Efendi, *Siyer-i nebî, I-II*, Haz.: Selman Yılmaz, Darulhadis Yay., İstanbul, 2004; Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, I/113, 367-368; Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu*, Karakoyunlu Devleti, TTK. Yay., Ankara, 2011; Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları", s. 338-340; Erkan, "*Siretü'n-Nebî*", XXXVII/269-270; Koca, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yay., 2. Baskı, Ankara, 2013; Egüz, Esra, *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Siretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler: İnceleme-Metin-Cilt I*, İÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

³³ Eser hakkında bilgi için bkz.; Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970, s. 269-275; Yazıcıoğlu Mehmet, *Muhammediye I*, Haz.: Amil Çelebioğlu, MEB. Yay., İstanbul, 1996, s. 197; Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları", s. 340; Özfırat, Bayram, "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Velî'nin Siretü'n-Nebî'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul, 2014, s. 93-134.

nü’l-Cevzî Tercümesi, Ahmed b. İbrahim Tobhanevî (ö.1769)’nin *Mevhibe-i Seni-yemine’s-Siret-i’z-Zekıyye*’si, Seyyid Mehmed Hâkim (ö.1770)’in *Siyer-i Nebî*’si, Semahât (ö.1790)’ın *Siyer-i Nebî*’si, Mehmed Efendi (ö.1801’den sonra)’nin *Kasîdetü’l-Halebî* Tercümesi, İstanbullu İbrahim Hanif Efendi (ö.1802)’nin Manzum *Siyer-i Nebî*’si, İbrahim Ganim Efendi (ö.1815)’nin *Tercümetü’l-Müntehâb min Siyeri’r-Rasûlu*, Mehmed Said b. Pîr Osman (ö.1818’den sonra)’ın *Siyer ve Ensâb-ı Nebî ve Menâkıb-ı Ashâb’ı*, Mütercim Asım Efendi’nin (ö.1820) *Nazmu’s-Sîreti’n-Nebeviyye (Siyer-i Halebî)* Tercümesi, Ahmed Vehbi Efendi (ö.1820)’nin *Ahsenü’l-Ahbâr’ı*, Bağdâdî Abdulfettâh Şefkat Efendi (ö.1826)’nin *Manzûme-i Siyer-i Nebî ve Fezâil-i Evlâd-ı Rasûlu*, İbrahim b. Ahmed Tâkâdî (ö.1839)’nin *Ziyâü’l-Cinân ve Şifâü’l-Cenân’ı*, Abdurrahman Efendi (ö.1882)’nin *Kitab-ı Siyer-i Nebî*’si, Kemal Ahmed Paşa (ö.1886)’nin *Siyer-i Muhtasara*’sı, Bıçakçioğlu Hakkı (ö.1888)’nin *Siyer-i Nebî*’si, Eyüb Sabri Paşa (ö.1890)’nin *Mahmudu’s-Siyer’i*, Hacı Hasanoğlu (ö.1892)’nun *Siyer-i Nebî*’si, Mehmed Tevfik Paşa (ö.1894)’nin *Levâmiü’n-Nür’u*, Yusuf Ziya Yozgatî (ö.1897)’nin *Mir’ât-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmediyye*’si, Düzceli Yusuf Suâd (ö.1911)’in *Akvâmu’s-Siyer’i*, Trabzonlu Hafız Tayyibefendizâde Mehmed Zühdü (ö.1913)’nün *Siyer-i Zühdü*’sü, Lütfullah Ahmed (ö.1916)’in *Hayat-ı Hazret-i Muhammed*’i.³⁴

Makalemiz çerçevesinde Osmanlı döneminde kaleme alınan tercüme ya da telif siyer eserlerinin; 19. yüzyıla kadar on altı, bu dönemden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ise yirmi adet civarında olduğu belirtilmektedir.³⁵ Ancak bu sayıların Hz. Peygamber’in hayatını bütün yönleri ile alan eserler dikkate alınarak söylendiğini hatırlatmalıyız. Genel İslâm Tarihi hüviyetinde yazılmış eserlerin ilk bölümlerinde peygamberlerden ve özellikle Hz. Muhammed’den bahsedenerleri, yazarı belli olmayan siyer çalışmalarını, siyer alanı içerisinde değerlendirilebilecek Meğâzî, Şemâil, Mevlid, Delâil, Hasâis, Hilye, Hicretnâme, Şecere-i Nebî, Gazavatnâme, Mucizât, Naat, Münacât, Mîrâciye, Esmâ-i Nebî, Kısâs-ı Enbiyâ gibi çalışmaları ve bunlara yazılan şerh ve zeyilleri de hesaba katarsak bu sayının daha fazla olabileceği görülecektir.³⁶

Asıl vurgulamak istediğimiz husus; Osmanlı döneminde “*Türkçe Siyer*” yazımının başlangıcının 15. hatta 16. yüzyıllardan sonraya tekabül ettiği. Zira yukarıda küçük bir örneğini sunduğumuz ilk “*Türkçe Siyer Eserleri*” diye tanımlanan çalışmalar bile iyi bir tetkike tabi tutulduğunda, ya Osmanlı Devleti’nin, dönem itibari ile hâkimiyeti bulunmayan bölgelerde yazıldığı, ya da baştan sona bir siyer kitabı özelliği taşımadıkları görülecektir. Büyük bir kısmı Arapça eser-

³⁴ Bu eserler ve müelliflerin bazıları hakkında kısa tanımlar için bkz.; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I-III; Erşahin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları”, s. 335-358; Uzun, Mustafa, “Türkçe Siyerler”, *DA.*, İstanbul, 2009, XXXVII/324-326; Söylemez, “Hz. Peygamber ve Dönemiyle İlgili Türkçe Yazılmış veya Türkçeye Aktarılmış Olan Eserler ile İlgili Bibliyografya Denemesi”, s. 259-269; Tergip, “Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlimine Katkıları”, s. 221-232.

³⁵ Erşahin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları”, s. 336; Tergip, “Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlimine Katkıları”, s. 227.

³⁶ Bunların bir kısmı hakkında bilgi için bkz.; Erşahin, “Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları”, s. 335-358.

lerden tercüme olmakla birlikte telif olanları bile, ilk-el birkaç siyer kaynağının harmanlanmasının ötesine geçmemektedir. Daha önce belirttiğimiz üzere Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra kültürel alandaki hareketlenmeler sayesinde kısmen Türkçe eserler vermeye yönelme durumu söz konusu olmuştur. Siyer alanındaki durum da; ilmî tetkikten ziyade peygamber sevgisini halka aşlamak gayesiyle, daha çok edebî alanda olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren ise büyük ölçüde Tanzimat ve I. Meşrutiyetin etkisiyle özgün ve dili Türkçe olan eser sayısında bir artma söz konusudur. Bunun yanı sıra, tercüme ve taklit eserlerden başka tetkik eserlere de verilmeye başlanmış,³⁷ daha önce anlatımların içine karıştırılan Tevrat kaynaklı ve diğer israiliyatla oluşturulan *Şark-İslâm* mitolojisi³⁸ sorgulanmaya ve özellikle siyer anlatımlarında bir ayıklamaya gidilmesi gerektiği söylemine geçilmiştir.³⁹ Bu açıdan Tanzimat ve I. Meşrutiyet devirleri eserleri hem nitelik, hem nicelik açısından oldukça mesafe kat etmişlerdir.

3. Tanzimat ve I. Meşrutiyet Dönemlerinin Genel Özellikleri:

Siyasî ve sosyal alanlardaki değişim ya da değişim isteği içeren hareketleri mükemmel bir şekilde inceleyebilmek, olay ve kişileri sadece tarihi belge ve kayıtlar üzerinden yapılacak araştırmalarla sağlanamayabilir. Mükemmel bir inceleme, tahlil ve analiz için aynı zamanda dönemin dili, şairlerin dünyası ve eserlerini de incelemek gerekir. Zira onlar bize, kişi ve olayların arka yüzlerini, gerçek portrelerini canlı olarak sunmakta, dönemin siyasî ve sosyal hayatının özelliklerini eserlerine yansıtmaktadırlar. Sezai Karakoç'un, *tarihçi ile şairleri bir araya getirmeden tarihi anlamak imkânsızdır*,⁴⁰ önermesi bu konuda son derece önemlidir.

Edebiyatın sadece bir türü ve onun zaman içerisinde yaşadığı değişiklikleri ele almak bize, uzunca bir tarihî süreçteki sosyal ve siyasal yapılanma, düşünce akımları ve olaylar silsilesinin ilişkileri hakkında çok kıymetli bilgiler sunacaktır.⁴¹ Bütün bunlardan hareketle, incelenen tarihî bir şahsiyet, eser ya da olayın daha iyi anlaşılması için tarihî verilerle birlikte o olay, eser ya da kişinin tesiri altında bulunduğu edebî hayatı bilmek, son derece ehemmiyetli açılımlar sunacaktır.⁴² Bu nedenle çalışmamıza konu olan Manastırlı Mehmet Rifat ve

³⁷ Erşahin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları", s. 352; Uzun, "Türkçe Siyerler", XXXVII/325-326.

³⁸ Banarlı, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, I/113.

³⁹ Bu tür tartışmaları eserlerine taşıyan bazı kişilere örnek olarak bkz.; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I-XII*, 2. Baskı, Matbaayı Osmaniyeye, 1309, I/1-16; İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebviyye*, Haz.: İsmail Hakkı Uca, Esra Yay., İstanbul, 1996; Celal Nuri, *Hatemü'l-Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1332; Bu tür bir girişim hakkında bilgi için bkz.; Öztürk, Hasan, *Cumhuriyet Dönemi İslam Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Nahide Bozkurt, Ankara, 2011.

⁴⁰ Karakoç, Sezai, *Edebiyat Yazıları 1*, Diriliş Yay., İstanbul, 1977, s. 57.

⁴¹ Bir örnek olması açısından Osmanlı'da "Kaside"nin incelenmesiyle bile bir çok önemli bilginin tespit edilebileceğine dair bkz.; Tökel, Dursun Ali, "Türk Cihan Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasideler", *Millî Eğitim, Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, 2005, sayı: 166, s. 8-32.

⁴² Konu ile ilgili geniş bilgi alınabilecek bazı kaynaklar için bkz.; Wellek, R.-A. Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev.: Uysal, Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983; Todorov, Tzvetan, *Poetikaya Giriş*, çev.: İsmail Kaya, Metis Yay., İstanbul, 2001; Karakoç, *Edebiyat Yazıları 1*; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, vb.

Tuhfetü'l-İslâm adlı eserini tam manası ile değerlendirebilmek adına Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemleri hakkında kısa bir panorama sunmaya çalışacağız.

Yaklaşık altı asır hüküm süren Osmanlı Devleti, bu süre zarfında barındırdığı farklı siyasî, ekonomik, ictimâî ve edebî yaşantılar nedeniyle değişik isimlerle anılan dönemler yaşamıştır. Hemen hemen tüm tarihçilerin kabul ettiği bir dönemlendirme olarak 1299-1453 yılları arası; "Kuruluş", 1453-1579 yılları arası; "Yükselme", 1579-1683 yılları arası; "Duraklama", 1699-1792 yılları arası; "Gerileme", 1792-1918 yılları arası; "Dağılma ve Yıkılış" devirleri şeklinde kabul edilmektedir. Elbette bu devirlerden her birinin de kendi içerisinde daha spesifik özellikleri nedeniyle, daha farklı isimlendirmeli devirlere ayrıldığı da unutulmamalıdır. Örneğin; 1402 yılında, Yıldırım Bayezid'in Timur'a mağlup olduğu Ankara savaşı ile başlayan ve yine Yıldırım Bayezid'in çocukları arasındaki saltanat mücadelesi ile devam edip 1413 yılında I. Mehmet Çelebi'nin tek Sultan olarak kabul edilmesi ile son bulan 11 yıllık sürece "Fetret Devri" denilmiştir.⁴³ İşte bu noktada, Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemleri, daha alt başlıklarda görülebilecek özellikleri nedeniyle "Gerileme" dönemi içerisinde birkaç değişik alt devirden ikisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki devir, 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen "Tanzimât-ı Hayriye" fermanı ile başlayan süreçten, 1876'da ki I. Meşrutiyet'e kadar farklı bir havada cereyan etmiş, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha değişik bir mecraya kaymıştır.⁴⁴

Tanzimat dönemini başlatan sebepleri, iç ve dış etkenler olarak ayrı ayrı değerlendirmek gerekmektedir. İç etkenlere baktığımızda şu hususlar göze çarpmaktadır. Ortaçağlar boyunca ilhamını kendi "öz" varlığı ve büyük İslâm kültür ve medeniyetinden alan Osmanlı Devleti, gerek idarî, gerek ilim ve fen alanlarında Batı âlemi ile mukayese kabul etmeyecek bir tarzda üstün durumunu, 15-16. y.y.'lara kadar devam ettirmiş,⁴⁵ bu tarihlerden itibaren ise özellikle idarî alanda, ehil olmayan saray içi şahısların ya da mukarrebun diye tarif edilen saray çevresi kimselerin keyfi müdahaleleri neticesinde sarsılmaya başlamıştır.⁴⁶ Siyasî yapısında başlayan ve giderek çığırından çıkan iç tartışmalar aynı zamanda sosyal alanlara da sıçramış ve günlük yaşantı ve alışkanlıklardan tutun da dinî, ahlakî, ictimâî, mezhep ve meşrepel hayat sahalarına kadar neredeyse tüm yaşam alanlarında, ciddi sarsıntıları gün yüzüne çıkartmıştır. Bu olumsuz ve tehlikeli girdaptan kurtuluş için çok çeşitli görüş ve temayüller ortaya atılmaya başlanmıştır. Kimileri; önceki üstün dönemleri imar eden "öz"e dönüş konusunda ısrar ederken, kimileri; Avrupa ülkelerinde yaşanan çeşitli başarıları örnek göstererek Batılılaşmayı, kimileri ise; dinî alanlar başta olmak üzere hemen hemen her alanda bir reform ve yenileşme hareketini savunur ya da mevcut durumdan çıkış için bunu tek yol olarak görür olmuştur.

⁴³ Fetret Devri bkz.; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Hakkı Dursun Yıldız vd., Çağ Yay., İstanbul, 1989, X/165.

⁴⁴ Eren, A. Cevad, "Tanzimat", *MEB. İA.*, Eskişehir, 1997, XI/709.

⁴⁵ Köprülü, M. Fuat, *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri*, II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937, s. 1-34.

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I/87-117.

Dış sebepler olarak ise en belirgin husus; ortaçağlar boyunca Batı âleminin üzerinde çok ciddi bir baskı ve engel durumunda bulunan skolâstik düşünce tarzı, kilise otoritesi, feodal yapılanma ve kraliyetlerin hegemonyasına karşı özgürlük ve reform hareketlerinin hız kazanması ve neticede başarıya ulaşmasıdır. Zikrettiğimiz âmillerin oluşturduğu zifiri karanlık atmosferden kurtularak çok hızlı bir şekilde aydınlanma ve bilinçlenme zevkine ulaşmışlardır. Şöyle ki, yüz yıllardır devam eden üzerlerindeki baskıdan kurtulan Avrupa milletleri, sadece acımasız ve adaletsiz idarî düzenlerden kurtulmakla kalmayıp, aynı zamanda düşünce, bilim, kültür ve medeniyet alanlarında da büyük ilerlemeler kat etmişlerdir. Sonuçta bu durum Avrupa milletleri için gerçekten de bir “Yeni-den Doğuş” olmuştur. Bu süreçte mutlakiyetçi anlayıştan kurtulan Batı âlemi, bir taraftan demokratik devlet ve toplum düzeni, laikleşme-sekülerleşme ve milliyetçilik gibi anlayışlara hızlı bir geçiş yaparken, diğer taraftan da ekonomisanayi, kültür-medeniyet, dil-edebiyat ve din-felsefe alanlarında yeni yeni akımlarla tanışmıştır. Bu yeni açılım ve kazanımlarla kendilerine olan güvenini de artıran Avrupalılar, gözlerini daha önce sayılan bu alanların hiçbirinde kendisi ile yarışamadıkları Osmanlı Devleti gibi çok milletli ve çok kültürlü yapılara dikmişler ve ona karşı büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu yeni mücadele alanı karşısında Osmanlı Devleti ise ciddi bir girdaba sürüklenmiştir. Avrupalı milletlerin de katkısıyla artık Osmanlı Devleti sınırları içerisinde siyasî-idarî alanlardan, dinî-felsefî, ekonomik-ictimâî, dil-edebiyat alanlarına varıncaya kadar geniş bir yelpazede Batı tarzı yenilikçi, reformist akımlar hız kazanarak Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin yaşanması sürecine geçilmiştir. Artık çok ciddi ve derin ayrılıkların kapıları aralanmış, yeni yeni birçok anlayış, hayatın çeşitli alanlarını etkisi altına almaya başlamıştır.⁴⁷

Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminin siyasî, dinî ve edebî sahada yerli ve yabancı en önde gelen ve çeşitli akımların tesirlerini Osmanlı coğrafyasında etkili kılan birçok önemli isim olmuştur. Bunlardan bazıları; Abdülmecit, Abdülaziz, II. Abdülhamid, Mustafa Reşit Paşa, Mehmed Emin Ali Paşa, Keçecizâde Fuat Paşa, Şinasi, Ahmed Cevdet Paşa, Namık Kemal, Muhammed Ziya Paşa,

⁴⁷ Bu dönem hakkında geniş malumat ve okuma yapmak adına bazı örnek kaynaklar için bkz.; Engelhardt, E., *Türkiye ve Tanzimat (Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı, 1826- 1882)*, çev.: Ali Reşad, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1328; Bilsel, Cemil, *Tanzimat'ın Harici Siyaseti*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940; Yinanç, Mükrimin Halil, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940; Gökbilgin, Tayyib, “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, *Bellekten*, TTK Yay., Ankara, 1967, XXXI/121, 93-111; And, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1972; Ahmed Cevdet Paşa, *Maruzat*, Haz.: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1989; Koray, Enver, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991; Yıldız, Hakkı Dursun, vd., *150. Yılında Tanzimat*, TTK. Yay., Ankara, 1992; Ülken, Hilmi Ziya; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 2001; Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 2002; Çakır, Coşkun, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler ve Uygulanması”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, XIV/698-715; Bolay, Süleyman Hayri, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, XIV/515-566; Gül, Muammer, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009; Kalın, İbrahim, *İslam ve Batı*, İSAM Yay., İstanbul, 2015.

Abdülhak Hamid, Rezaizâde Mahmud Ekrem, Sami Paşazâde Sezai, Ahmet Mithad, Muallim Naci, Abduh, Cemaleddin Afganî'dir. Bu dönemde en belirgin değişim ve farklılaşmalar, dil ve edebiyat alanında yaşanmıştır. Daha çok Şinasi ile başlamış olan bu hareket, Namık Kemal'in ciddi tesirleri ile zirveye ulaşmıştır. Sade dil kullanımı, Batı tipinde (Avrupai) gazete yazıları, tiyatro, hikâye, deneme ve roman tarzları etkili bir şekilde yer almaya başlamıştır.⁴⁸ Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemleri kendinden önceki dönemlere göre sadece dil ve edebiyatta değil, aynı zamanda siyasî, sosyal ve dinî alanlarda da ciddi değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur.

4. Manastırlı Mehmet Rifat'ın Tuhfetü'l-İslâm Eseri ve Tenkidi:

Manastırlı Mehmet Rifat, 1315/1900 yılında neşrettiği, genelde peygamberler özelde Hz. Muhammed ile ilgili manzum eserine "Tuhfetü'l-İslâm" adını vermiştir.⁴⁹ Aslında ayrı olarak tekrar basıldığı anlaşılan bu eser, daha önce "İlm-i Hal" eseri ile birlikte yine aynı isimle Şam'da Suriye Vilâyeti Maârif Meclisi'nin "6 Kanun-ı Evvel, 1306 tarih ve 311 numaralı ruhsatnamesiyle" Vilâyet-i Müşârün ileyhâ Matbaasında da basılmıştır.⁵⁰

Tuhfe, kelime kökeni itibarıyla Arapça⁵¹ olup Osmanlı Türkçesinde daha çok; "hediye, pişkeş, atâ, armağan"⁵² anlamlarında kullanılmıştır. Tuhfe, bir edebiyat türü olarak; dil, sözlük, dinî bilgiler vb.lerinin özellikle çocuklara öğretilmek, bunu yaparken de işi kolaylaştırmak adına büyük ölçüde nazımlı ve ezberlenecek tarzda eserler oluşturmak için kullanılmıştır. Manastırlı Mehmet Rifat da manzûm olarak kaleme aldığı hem "İlm-i Hal"ni, hem de "Tuhfetü'l-İslâm"ını bu gerekçe ile yazdığını şöyle belirtmektedir:

"Kelâm-ı manzûmun -tabî'atında olan halâvet ve selâset cihetiyle- zabt ve hıfzı eshel olduğundan ve çocuklukta ezber idilen manzûm sözler zihinlerde yer iderek birçok zamânlar unutulmadığından dolayı ma'lûmât-ı dîniyeden olan ('ilm-i hâl) evvelce nazm ve neşr itmiş idim yine bu niyet-i hayriye ile bu kere de (Kısas-ı Enbiyâ ve Sıyer-i Muhammediyye)'nin en mühim cihetlerini işbu (Tuhfetü'l-İslâm)'da nizâmen icmâl ile etfâl-i İslâm'a yâdigâr eylediğimi..."⁵³

Eserin ismine, "Manzûm Olarak Kısas-ı Enbiyâ ve Sıyer-i Muhammediyye'den Mürekkebirdir"⁵⁴ ibaresini ilave ederek de vurguladığı gibi çalışmasını,

⁴⁸ Sevük, İsmail Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340, s. 172; Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 251; Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, by., 1990, s. 55;

⁴⁹ Manastırlı Mehmet Rifat, *Tuhfetü'l-İslâm*, Der-Saâdet Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315 (1899).

⁵⁰ Manastırlı Mehmet Rifat, *Tuhfetü'l-İslâm (Manzum Olarak; İlm-i Hal-Kısas-ı Enbiyâ ve Sıyer-i Muhammediyye'den İbarettir Üç Kitabdan Mürekkebirdir)*, Suriye Vilâyeti Maârif Meclisi Matbaası, Dı-mışk-ı Şam, 1308 (1890).

⁵¹ Arapça "Hediye, hediye vermek, yeni peyda olmuş turfanda şey, nadide mal" anlamları için bkz.; Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, I-VI, Daru'l-İlm, Beyrut, 1987, IV/1333; Firûzâbâdî, Mecduddin Ebu Tahir Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-muhîr*, Müessesetü'r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut, 2005, s. 794; *Mu'cemu'l-vasîr*, İbrahim Mustafa vd., Daru'd-Davet, Kahire, trz., I/82.

⁵² Parlatur, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara, 2012, s. 1732.

⁵³ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 2, 3.

⁵⁴ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 1, 2.

temelde iki bölümden oluşturmuştur. Birinci bölümünü; Peygamberler tarihine⁵⁵ ikinci bölümünü ise Hz. Peygamber'in siyerine⁵⁶ ayırmıştır. Bölümlere başlamadan önce giriş ya da takdim diyebileceğimiz kısa bir açıklamaya⁵⁷ yer vermiştir. Bu kısmı daaz bir bölümü hariç manzûm olarak kaleme almış ancak diğer bölümlerin aksine vezin belirtmemiştir.

İlk bölümde, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed dâhil otuz iki peygamberden bahsetmiştir.⁵⁸ Bu otuz iki peygamberden yirmi beş tanesi Kur'an'da ismi geçen peygamberlerdendir. Yine Kur'an'da ismi geçtiği halde peygamber olup olmadıkları hakkında ihtilaf bulunan Lokman, Zülkarneyn ve Uzeyr'den sadece sonuncusuna yer vermiş,⁵⁹ Lokman ve Zülkarneyn'den ise bahsetmemiştir. Buna karşılık Kur'an'da ismi zikredilmeyen Şit, Yuşa, Eşmuyel, Eş'iyâ, Ermiyâ ve Danyal isimlerine yer vermiş, hayatları hakkında bazı bilgiler aktarmıştır.⁶⁰

Şunu belirtmek gerekir ki bu son isimlerin hiçbirisi ilk-el sahih hadis kaynaklarında geçmemektedir. Kısmen bazılarının isimlerine ve haklarında bazı bilgilere ise daha çok tarih ve sonraki devirlerde yazılmış, kendileri hakkında ciddi eleştiriler bulunan siyer türü ya da peygamberler tarihini (Kisâs-ı Enbiyâ) anlatan kitaplarda rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda aktarılan bilgilerin büyük kısmı ise maalesef Tevrat ve daha önceki kavimlerin mitolojileri kaynaklıdır. Manastırlı Mehmet Rifat, muhtemelen Tanzimat ve I. Meşrutiyet döneminin eleştirel yaklaşımından etkilendiği için "*Kisâs-ı Enbiyâ*" bölümünde kendisinden önceki örneklerine oranla büyük ölçüde-israiliyât ve mitoloji ürünü birçok anlatıma yer vermemiştir. Ancak bu tür rivayetlerin çalışmasında hiç bulunmadığı anlamına da gelmemektedir. Örneğin Kur'an, sahih hadisler ve ilk-el kaynaklarımızda zikredilmeyen;

Hz. Âdem'in yaşı ile ilgili olarak,
*"Hazret-i Âdem dokuz yüz yıldan ekser bir zamân
 Durdı dünyâda fakat itdi yine 'azm-i cenân"*⁶¹

Hz. İdris'in yaşı ile ilgili olarak da,
*"Üç yüz altmış beş yaşında itdi dünyâdan hurûc
 Emr-i Hakk'la hayy iken kıldı semâvâta 'urûc"*⁶²diyerek Hz. Âdem'in "dokuz

yüz yıldan ekser", Hz. İdris için ise "üç yüz altmış beş yıl" yaşadığını söylemektedir. Bu konuda Tevrat'a baktığımızda birebir uyum gözükmemektedir. Tevrat'ta Hz. Âdem için dokuz yüz otuz,⁶³ İdris peygamber için ise üç yüz altmış beş⁶⁴ yıl ömür sürdükleri bildirilmektedir. Manastırlı, elbette bu bilgileri direkt olarak Tevrat'tan almamıştır, ancak kendinden öncekilerin bu konuda takip ettikleri

⁵⁵ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 4-39.

⁵⁶ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40-64.

⁵⁷ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 2-3.

⁵⁸ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 4-39.

⁵⁹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 33-35.

⁶⁰ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 6-7, 28, 33-35.

⁶¹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 6.

⁶² Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 7.

⁶³ Yaratılış, 5: 5.

⁶⁴ Yaratılış, 5: 23.

yolu aynen takip ettiği görülmektedir.

Fakat bazı konularda ise daha ihtiyatlı davrandığı anlaşılmaktadır. Örneğin Tevrat'ta bahsedilen ve oradan da İslâmî kaynaklara geçtiği anlaşılan Hz. Âdem'in eşinin kaburga kemiğinden yaratılmış⁶⁵ olduğu gibi yanlış ve Kur'an ile örtüşmeyen bir bilgiye yer vermemiştir. Konu ile ilgili;

"Hakk Te'âla sonra Havvâ'yı götürdü 'âleme

Cennete koydu beraberce eş itdi Âdem'e"⁶⁶diyerek Hz. Âdem'in eşinin, Allah tarafından yine aynı Âdem'in yaratılışı gibi yaratılmış olduğunu vurgulamak istemiştir.

"Kısas-ı Enbiyâ" bölümünde ilgi çeken bir husus da göğe yükseldiğini ifade ettiği bazı peygamberlerle ilgili kısımlardır. Nitekim bu hususta da eleştirel yaklaşım içerisinde bulunanların ciddi itirazlarına karşı geleneksel yaklaşım sergileyenlerin, Tevratî bir bilgi olmasına ve Kur'an ve sahih kaynaklarda yer almasına rağmen bu bilgiyi kullandıkları görülmektedir. Manastırlı Mehmet Rifat'ın, Hz. İdris ve Hz. İsa'nın göğe yükseltildiğini söylemesi⁶⁷ nedeniyle bu konuda geleneksel yaklaşımı kabullendiği ifade edilebilir.

"Kısas-ı Enbiyâ" kısmında bazı peygamberleri aynı başlık altında almak suretiyle toplamda on sekiz başlık kullanmıştır. Bu bölümün tamamını, tek bir vezinle yazmış, vezin olarak; "Fâ i lâ tün/Fâ i lâ tün/Fâ i lâ tün/Fâ i lâ t" kalıbını⁶⁸ kullanmıştır. Manastırlı Mehmet Rifat, kendinden önceki örneklerle oranla daha fazla diyebileceğimiz bir eleştiri ve rivayetleri süzgeçten geçirme işlemi yapmıştır. Bu durum, üzerindeki Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinin ilmî yaklaşımının bir sonucu olarak görülmekle birlikte yine de israiliyat türü bilgilerin tamamından kurtulmuş olduğu söylenemez.

Tuhfetü'l-İslâm'ın ikinci bölümü "Siyer-i Muhammediyye" başlığı altında Hz. Muhammed'e hasredilmiştir.⁶⁹Bu bölümde Hz. Peygamber'in hayatı, sekiz alt başlıkta sunulmuştur. Bunlar;

- 1) *Mevlid-i Muhammedî*⁷⁰
- 2) *(Fahr-i Âlem Efendimizin) (Hâl-i Razâ'at ve Zamân-ı Sebâvetleri)*⁷¹
- 3) *(Seyyid-i Kâ'inât Efendimizin) (Şam Seferleri ve Teehhül Buyurdıkları)*⁷²
- 4) *(Mefhar-i Mevcûdât Efendimizin) (Risâlet ve Nübüvvetleri)*⁷³
- 5) *(Hâtimü'l-Enbiyâ Efendimizin) (Mu'cizât-ı 'Azîmeleri)*⁷⁴

⁶⁵ Konu Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir: "Rabb Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rabb Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Âdem'e getirdi. Âdem, 'İşte benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir' dedi." Bkz.; Yaratılış, 2: 21-23.

⁶⁶ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 5.

⁶⁷ İdris ve İsa peygamberlerle ilgili olarak göğe yükselttikleri konusunda bkz.; Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 7, 38, 52. Tevrat ve İncillerle karşılaştırmak için bkz.; Yaratılış, 5: 24; Markos, 16: 19, 20; Luka, 24: 21; Yuhanna, 20: 17; Habercilerin İşleri, 1: 9-11; vd.

⁶⁸ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 4.

⁶⁹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40-64.

⁷⁰ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40-46.

⁷¹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 46-47.

⁷² Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 48-49.

⁷³ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 49-50.

⁷⁴ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 50-52.

6) (*Mi'râcû'n-Nebî 'Aleyhi's-Salâtü ve 's-Selâm*)⁷⁵

7) (*Fahr-i Âlem Efendimizin Hicret-i Sa'âdetleri*)⁷⁶

8) (*Hicret'den Vefât'a Kadar İcmâl-i Ahvâl*)⁷⁷ şeklindedir.

Bu bölüm de vezinli bir şekilde kaleme alınmış olup, büyüklüğüne “*Sehl-i Mümteni*”⁷⁸ diyerek iltifatta bulunduğu Süleyman Dede merhumun “*Mevlid-i Şerif*”inden birçok alıntılar yapması nedeniyle onun kullandığı vezni kullanmıştır. Eserin bu bölümü, vezin olarak; “Fâ i lâ tün/Fâ i lâ tün/Fâ i lan” kalıbındadır.⁷⁹

Süleyman Çelebi'den yaptığı alıntıları;

“*Bursa'da bulunduğım sırada Hüdâvendigâr hâtibi Hâfız Dede merhûmdan edindiğim yazma bir nüsha-i kadîme ve sahîhadan nakl eyledim*”⁸⁰ diyerek açıklamış, aynı zamanda ortalıkta dolaşan birçok nüshanın; “*Süleymân Dede merhûmun matbû' olarak iyâde'i ihtirâmında dolaşan mevlid-i şerîf manzûmesinde galat-ı nâsih pek ziyâde olduğundan*”⁸¹ diyerek hatalı olduğunu belirtmiş ve bu nüshayı niçin tercih ettiğinin gerekçesini beyan etmiştir.

Burada iki önemli husus göze çarpmaktadır. İlki, Manastırlı Mehmet Rifat'ın, dönemin ilmî yaklaşımından etkilenerek alıntı yaptığı yerleri belirtmesi, bunu; “*...iktibâsıtdiğim beyit ile mısra'ların etrafında birer mu'terize çevirdim*”⁸² diyerek tabir yerinde ise “akademik” bir bakış açısına sahip olduğunu bize göstermesidir. İkinci önemli nokta ise; yine yaşadığı dönemin revaçta olan eleştirel yaklaşımıyla hareket ederek hatalı nüshaları belirleyip, kendisine göre en doğru nüshadan alıntı yapmasıdır. Bunu yaparken de muhtemelen edebî yönünün kuvvetinden istifade ederek özellikle vezin konusunda tutarlı olmayanları tespit edebilmesidir. Yüz kırk mısradan oluşan “*Mevlid-i Muhammedî*” başlığı altındaki kısmın kırk altı mısrası Süleyman Çelebi'nin “*Mevlid-i Şerif*”inden alınmıştır. Aslında şiir ile meşgul olan kimselerin eserlerinde bu kadar ağırlıklı miktarda alıntılar yapması çok alışılmış bir durum değildir. Ancak Manastırlı Mehmet Rifat'ın diğer birçok eserlerinde de -özellikle Namık Kemal, Ahmet Mithat ve Rezaizade gibi isimlerden- birebir alıntılar yaptığını unutmazsak bu durum onun için çok tuhaf karşılanmamalıdır.

Bu başlıkta, Hz. Peygamber'in doğumundan önce başlayan onunla ilgili anlatımlar aktarılmıştır. Günümüz siyer âlimlerinin en çok tenkit ettiği rivayetler, maalesef Manastırlı tarafından da kullanılmıştır. Malum olduğu üzere daha

⁷⁵ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 52-57.

⁷⁶ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 57-59.

⁷⁷ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 59-64.

⁷⁸ Sehl-i Mümteni; “*İlk bakışta söylenmesi kolay gibi görünen ama taklit edilmeye kalkıldığında benzeri meydana getirilemeyen eserler için kullanılan, gösterişten uzak bir üslup özelliğidir.*” Kullanılacak dile, hâkimiyet bulunması halinde başarılıdır. Başka bir anlatımla; “*En derin fikirleri bile sade kelimelerle ifade edebilme sanatıdır.*” Süleyman Çelebi'nin “*Mevlid*”i buna örnek olduğu gibi M. Akif Ersoy, Yunus Emre, Mevlana, Necip Fazıl vb. şairler sehl-i mümteni sayılabilecek örnekler vermişlerdir.

⁷⁹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40.

⁸⁰ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 42.

⁸¹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 42.

⁸² Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 41.

kâinat yaratılmadan Hz. Peygamber’in yaratıldığından başlayarak,⁸³ önce Hz. Âdem’in alında bir nur olarak belirmesi, akabinde Âdem peygamberin eşine, oradan Şit, İdris, Nuh, İbrahim, İsmail derken Abdülmuttalib’e ve Abdullah’a kadar bu nurun devam edip gelmesine,⁸⁴ Abdülmuttalib’in gördüğü rüyayı kâhinlere yorumlatmasından, onların; “sulbünden bir resul gelecek” demelerine,⁸⁵ Âmine hatunun gördüğü olağan üstü hallerden,⁸⁶ Hz. Peygamber’in doğumu üzere tüm yeryüzü ve gökyüzündekilerin bağışmaya başlamalarına,⁸⁷ Hz. Peygamber’in doğar doğmaz kaybolarak Kâbe’ye gitmesi ve önünde secdeye kapanmasından, başını göğe dikerek işaret parmağını kaldırıp dili ile bizzat tevhid kelimelerini söylemesine,⁸⁸ doğum gecesinde putların, putperestlerin yere yıkılmasından,⁸⁹ Kisra’nın saray eyvanlarının yıkılmasına,⁹⁰ ateşperestlerin ateşlerinin sönmesine,⁹¹ Sâve Gölü’nün sularının başka illeri basmasından,⁹² yaşanan olağanüstü haller nedeniyle kâhinlerin bu gece insanların en hayırlısının dünyaya geldiğini, artık dünyada şer namına bir şeyin kalmadığını söylemelerine⁹³ varıncaya kadar birçok tartışmalı rivayete yer vermiştir.⁹⁴ Elbette edebî alanda bazı abartılı anlatımların kullanılması, sevgi ve muhabbette his dünyasına hitap etmek adına bazı olağanüstü kalıplara yer verilmesi normal karşılanabilir. Ancak Hz. Peygamber gibi her hali örnek alınması gereken bir kimse hakkında aktarılan her bilginin son derece dikkatle seçilmesi gerekliliği de işin çok önemli başka bir boyutudur.

Bu başlıktan sonraki yedi başlıkta Hz. Peygamberin siyeri ile alakalı şu hususlara yer vermiştir;

⁸³ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40.

⁸⁴ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 40-41.

⁸⁵ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 41.

⁸⁶ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 41-43.

⁸⁷ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 43.

⁸⁸ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 45.

⁸⁹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 45.

⁹⁰ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 45.

⁹¹ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 46.

⁹² Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 46.

⁹³ Manastırlı, *Tuhfetü'l-İslâm*, s. 46.

⁹⁴ Bu tür rivayetlerin eleştirisi, sıhhat dereceleri ve ortaya çıkışlarının dinî, siyasi, ictimâî ve tarihî nedenleri hakkında derli toplu bilgiler almak üzere bazı çalışmalar için bkz.; Umerî, Ekrem Ziya, *es-Sîretü'n-nebeviyyetü's-sahîha*, Mektebetü'l-Ulum ve Hikme, Medine, 1415; Topaloğlu, Bekir, “Âmine”, *DA.*, İstanbul, 1991, III/63-64; Boyacıoğlu, Ramazan, “Hz. Muhammed’in Vahiy Öncesi Dönemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2001, s. 5-22; Önkal, Ahmet “İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-197; Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-, Ankara, 2000, s. 33-66; “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu Bildirisi*, Ankara, 2003, s. 419-435; Ahatlı, Erdiç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği*, Değişim Yay., İstanbul, 2002; Azimli, Mehmet, “Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber’i Anlamak”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Çorum, 2007, s. 55-62 ; *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010; Özdemir, Mehmet, “Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh”, *Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2007, s. 107-136; Kutlu, Sönmez, “Hz. Peygamberi Anlamada Tarihsel Muhammed ile Menkibevî Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum, 2007, s. 33-46; Öz. Şaban, “Hz. Peygamber’in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2007, s. 59-70; vd.

1. Babasının, Hz. Peygamber'in doğumundan önce vefat etmesi.
2. Bir müddet annesinin yanında kalmasının akabinde dört yıl sütanneye verilmesi.
3. Annesinin yanında kaldığı üç yılın sonunda annesinin vefat etmesi.
4. Bir yıl dedesinin yanında kalmasından sonra dedesinin vefat etmesi.
5. Amcası Ebu Talib'in yanına geçmesi.
6. Yaşanan kıtlıktan kurtulmak için bir pir-i faninin telkiniyle Hz. İbrahim soyundan olduğunu bildikleri Ebu Talib ve Hz. Peygamber'e müracaat edilmesi ve onların Kâbe'nin önünde yaptıkları özellikle Hz. Peygamber'in duası sonunda parmağını semaya doğru kaldırması, hemen o an yağmurun yağmaya başlaması.
7. On iki yaşında amcası ile beraber yaptığı Şam yolculuğu ve rahip Bahira olayı.
8. Yirmi yaşında Hz. Peygamber'in tüm Mekke halkı tarafından iffeti ile eminliği ile tanınır hale gelmesi.
9. Hatice validemiz adına Şam'a ticaret kervanı götürmesi ve dönüşte evlenmeleri.
10. Kırk yaşına geldiğinde peygamberliğin kendisine verilmesi.
11. Vahyin kesilmesi ve üç yıl sonra tekrar başlaması.
12. Tebliğin açıktan yapılması.
13. İlk Müslüman olanlar ve Hz. Ömer ile birlikte sayının kırka ulaşması.
14. Vahyin çoğalması.
15. Çeşitli mucizeleri (Gölgesinin yere düşmemesi, bir bulutun hayatının her anında onu takip etmesi, Kur'an-ı Kerim, ayın yarılması).
16. Miracı (Uzunca bir bölüm olmuştur, hatta bir Miraciye hüviyetindedir.)
17. Hicreti ve hicret yolculuğunda yaşadıkları.
18. Hicretten sonra Müslümanların sayılarının çoğalması.
19. Bedir, Uhud, Hendek savaşları ve Hayber'in fethi (Sadece isimleri verilmiştir.).
20. Civar beldelere elçiler gönderilmesi.
21. Hacca gitmesi (Bu işin, yedinci hicrî yılda olduğunu söylemektedir, aslında kast ettiği şey "Umretü'l-Kazâ"dır.)
22. Mûte ve diğer yerlere seriyyeler göndermesi.
23. Necid, Yemen ve Mekke'yi ele geçirmesi.
24. Hicrî onuncu yılda hac yapması.

25. Hac dönüşü hastalanması, Hz. Ebû Bekir’e namaz kıldırma emrini vermesi.

26. Vefatı ve cenaze namazının kılınması, tekfin ve defin edilmesi.

Görüldüğü üzere “*Siyer-i Muhammediyye*”yi oldukça özet bir şekilde vermiştir. Siyer kitaplarımızda önemine binaen teferruatıyla anlatılmış birçok rivayete yer vermemiştir.⁹⁵ Bu durum, muhtemelen çocuklara ezberlemeleri için hazırladığı bu eserin çok hacimli olmasını istememesinden kaynaklanmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki çocukların ezberlemesi için hazırladığını söylediği ve özetleyerek aktardığı anlaşılan eserinde; ağırdal diyebileceğimiz bir dil kullanılması, aruz veznini kullanmış olması bu niyeti ile biraz çelişki oluşturmuştur. Zira kullandığı dil, bugün için oldukça ağır Arapça ve Farsça ağırlıklıdır. Belki o günün şartlarında çocukların bu dile vâkıf oldukları düşünülebilir. Ama yine de daha sade bir dil kullanması beklenebilirdi. Çünkü Tanzimat dönemi etkisi ile hazırlanmış olduğu diğer birçok eserinde, özellikle tiyatro, piyes ve hikâyelerinde kullandığı dil oldukça sade olmuştur. “*Tuhfetü'l-İslâm*”da böyle bir dil kullanmasının nedenini; dinî bir alanda, edebî bir eser verme hevesi ve bu alanda kendinden önceki örneklerin böylesi bir yol takip etmeleri olarak düşünebiliriz.

Sonuç

Müslümanlar nezdinde mümtaz bir yere sahip olan ve Kur’an’ın örnek alınması gerektiğini söylediği bir kimse olarak Hz. Peygamber’in hayatı, ilk andan itibaren hassasiyetle takip edilmiştir. Asr-ı Saâdet’ten itibaren titizlikle araştırılmaya, öğrenilmeye ve kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu konuda zamanla nev’i şahsına münhasır Hadis, Meğâzî, Siyer, Şemâil vb. ilim dalları ortaya çıkmıştır. O günlerden günümüze kadar bu alanda hiç eksilmeyen, aksine gün be gün artan bir tevaccüh söz konusu olmuştur. O’nun hayatının tüm yönleri ile ortaya konulmasını hedefleyen “Siyer” alanı da bu hususta en temel ilim dalı haline gelmiştir.

Türkler de “Siyer” alanını, diğer tüm Müslüman milletler gibi büyük bir ilgi ile takip etmiş, çeşitli katkılar sunmuşlardır. Müslüman Türk devletleri içerisinde ayrı bir öneme sahip olan Osmanlı Devleti döneminde de bu ilgi ve alanın devam ettiği görülmektedir. Ancak bu dönemde dinî ilimlerdeki diğer alanlarda olduğu gibi Siyer alanında da temelde Arapça ve Farsça ağırlıklı bir gelişim söz konusudur. Türkçe ve özgün eser verme işi oldukça zayıf kalmış, daha çok tercüme ve şerh geleneği üzerinden faaliyetler devam etmiştir. Kısmen farklı edebî türlerle yeni bazı katkılar sunulmuştur. Mevlid, Hilye, Hicretnâme, Şecere-i Nebî, Gazavatnâme, Mucizât, Naat-Münacât, Mîrâciye, Esmâ-i Nebî gibi türler daha çok kaleme alınmıştır.

Bu konuda diğer önemli bir husus da yapılan bu çalışmalarda Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerine kadar herhangi bir eleştirel yaklaşımın sergilenme-

⁹⁵ Manastırlı Mehmet Rifat’ın, Hz. Peygamber’in siyeri ile ilgili yer vermediği bazı önemli hadiseler olarak şunlar zikredilebilir; Kâbe Hakemliği, Dâru’l-Erkam, Habeşistan’a hicret, Boykot yılları, Hüzün yılı, Akabe Biatleri, Hz. Peygamber’in diğer evlilikleri, Hudeybiye Antlaşması, Ridvan Biati, Tebük Seferi vd.

mesidir. İlmî tetkik ve tahkikten ziyade birikimin sorgulanmaksızın işlenmesi durumu söz konusu olmuştur. Oysaki Hicrî I. asırdan itibaren İslâm nüfuz alanının genişlemesi ve çok farklı kültür ve medeniyet sahibi milletlerin beraberlerindeki bazı bakış açısı ve bilgilerle dinî ilimlere çeşitli hurafe bilgileri sokmaları durumu gerçekleşmişti. Tanzimat'tan itibaren gelişen eleştirel bakışı açısı birçok ilim dalında olduğu gibi Siyer alanında da yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Böylece gerek Türkçe eser verme, gerekse önceki bilgilerin süzgeçten geçirilmesi gibi işlemlerde bir artma yaşanmıştır. Elbette yüzyılların birikimi ve ağır basan bir geleneksel yapıyı bir anda bırakmak mümkün olmadığından bu yeni hareket içerisinde de önceki yaklaşımların eseri olan bazı anlatımlar kısmen varlığını devam ettirmiştir. Bunun en tipik örneğini Manastırlı Mehmet Rifat'ın "*Tuhfetü'l-İslâm*" eserinde görmek mümkündür. O, eserinde Türkçeyi kullanmış, eleştirel bir yaklaşımla bazı rivayetlere ve bazı bakış açılarına yer vermemiştir. Ancak kullandığı dil tamamen öz Türkçe olamamış, Arapça ve Farsça ağırlıklı kalmış, tartışmalı diğer bazı rivayetleri ise kullanmaktan geri durmamıştır.

Kaynaklar

- » Ahatlı, Erdinç, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Değişim Yay., İstanbul, 2002.
- » Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet I-XII*, 2. baskı, Matbaay-ı Osmaniyye, İstanbul, 1309.
- » -*Maruzat*, Haz.: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yay., İstanbul, 1980.
- » Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılap Kitabevi, by., 1990.
- » And, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1972.
- » Aşşar, Ziya, "Gölge Avıyla Boşalan Bir Sadak: Mahallileşme", *Turkish Studies* (Edebiyatımızda Mahallileşme ve Türkî-i Basit Özel Sayısı), Volume: 4/5, 2009.
- » Ayhan, Halis-Maviş, Hakkı, "Darüşşafaka", *DA*, İstanbul, 1994.
- » Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.
- » -"Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Çorum, 2007, s. 55-62.
- » Beygu, Abdurrahim Şerif, *Erzurum Tarihi-Anıtları-Kitabeleri*, İstanbul, 1936.
- » Banarlı, N. Sami, *Resimli Türk Edebiyat Tarihi I-II*, MEB. Yay., İstanbul, 1983.
- » Bilsel, Cemil, *Tanzimat'ın Haricî Siyaseti*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- » Birand, Kamuran, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'a Tesirleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1976.
- » Bolay, Süleyman Hayri, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara: XIV/515-566.
- » Boyacıoğlu, Ramazan, "Hz. Muhammed'in Vahiy Öncesi Dönemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2001, s. 5-22.
- » Bozdoğan, Ahmet, *Manastırlı Mehmet Rifat ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.
- » Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Dimeşk, 1992.
- » Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, Âmire Matbaası, İstanbul, 1333-42.
- » Celal Nuri, *Hatemü'l-Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1332.
- » Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh, I-VI*, Daru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- » Ceyhan, Âdem, "Manastırlı Mehmet Rifat Bey'in Matlûbu Külli Tâlib Tercümesi", *CBÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, Yıl: 2012, ss. 57-71.
- » Çakır, Coşkun, "Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlanı, Tepkiler ve Uygulanması", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, XIV/698-715.
- » Darîr, Mustafa, *Kitab-ı siyer-i nebi, I-III*, Haz.: M. Faruk Gürtunca, Ülkü Yay., İstanbul, 1963.
- » -*Siyer-i Nebi, I-II*, Haz.: Selman Yılmaz, Darulhadis Yay., İstanbul, 2004.
- » *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Hakkı Dursun Yıldız vd., Çağ Yay., İstanbul, 1989.

- » EbûDavûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Hıms, 1969.
- » Ebüzzıya Tevfık, *Yeni Osmanlılar Tarihi I-II*, Kervan Yay., İstanbul, 1973.
- » Egüz, Esra, *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sıretü'n-Nebî'sindeki Türkçe Manzumeler: İnceleme-Metin-Cilt I*, İÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- » Engelhardt, E., *Türkiye ve Tanzimat (Devlet-i Osmaniye'nin Tarihi-i Islahatı, 1826-1882)*, çev.: Ali Reşad, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1328.
- » Eren, A. Cevad, "Tanzimat", *MEB. İA.*, Eskişehir, 1997.
- » Erkan, Mustafa, "Darîr", *DİA.*, İstanbul, 1993.
- » -"Sıretü'n-Nebî", *DİA.*, İstanbul, 2009.
- » Erşahin, Seyfettin, "Osmanlı Toplumunun Hz. Muhammed Hakkındaki Bilgi Kaynakları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, Cilt: XVIII, Sayı: 3, Yıl: 2005.
- » Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlimi Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) -Özel Sayı-, Ankara, 2000, s. 33-66.
- » -"Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu Bildirisi*, Ankara, 2003, s. 419-435.
- » Fırûzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Ya'kub, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, Müessesetü'r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut, 2005.
- » Gökbilgin, Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", *Belleteri*, TTK Yay., Ankara, 1967, XXXI/121, 93-111.
- » Göksoy, İsmail Hakkı, vd., *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyet'e Katkıları Sempozyumu (International Symposium The Contribution of Turkish World to Islam)*, Sempozyum Kitabı, SDÜ. İlahiyat Fak. Yay., No: 20, Isparta, 2007.
- » Gül, Muammer, *Ortaçağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009.
- » Güler, Kadir-Özkan, Seçkin, "Kütahyalı Hasan Bedreddin Paşa ve Tiyatroları Üzerine Bazı Mülâhazalar", *JASS*, Volume: 5, Issue: 3, 2012, p. 75-89.
- » Günaltay, şemsettin, *İslâm Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)*, Haz.: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul, 1991.
- » Halil Rüştü, *1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Osmanlı Kumandanları*, Haz.: Emre Gök, DBY Yay., İstanbul, 2017.
- » Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi-İlk Dönem*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2006.
- » <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/tarihce>, (et. 04.11.2017/15:40).
- » İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab*, Kahire. trz.
- » İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, Kemal, *Son Asır Türk Şairleri I-XII*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- » İzmirli İsmail Hakkı, *Sıyer-i Celile-i Nebevıyye*, Haz.: İsmail Hakkı Uca, Esra Yay., İstanbul, 1996.
- » Kahraman, Âlim, "Manastırlı Mehmet Rifat", *DİA.*, Ankara, 2003.
- » Kalın, İbrahim, *İslâm ve Batı*, İSAM Yay., İstanbul, 2015.
- » Kaplan, Yıldıray, "İlk Türkçe Sıyer Kitabı (Sıretü'n-Nebî)", *Diyanet Dergisi*, Sayı: 202, Ekim 2007, s. 62 vd.; Ayrıca aynı makale için bkz.; <http://www.sonpeygamber.info>, (et.19.04.2017/12:15).
- » Karahan, Leyla, *Erzurumlu Darîr*, MEB. Yay., İstanbul, 1995.
- » Karakoç, Sezai, *Edebiyat Yazıları 1*, Diriliş Yay., İstanbul, 1977.
- » Koca, Salim, *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Berikan Yay., 2. Baskı, Ankara, 2013.
- » Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yay., Ankara, 1970.
- » Konyalı, İ. Hakkı, "*Mucize Kitap*", Tarih Hazinesi, II/16, İstanbul, 1952.
- » Koray, Enver, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1991.
- » Köprülü, M. Fuat, "*Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri*", II. Türk Tarih Kongresi, İstanbul, 1937.
- » -*Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen Yay., İstanbul, 1982.
- » Kutlu, Sönmez, "Hz. Peygamberi Anlamada Tarihsel Muhammed İle Menkıbevi Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum, 2007, s. 33-46.
- » Küçük, Cevdet, "II. Abdülhamid", *DİA.*, İstanbul, 1988.
- » Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: 1*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- » Manastırlı Mehmet Rifat, *Tuĥfetü'l-İslâm (Manzum Olarak; İlm-i Hal-Kısas-ı Enbiyâ ve Sıyer-i Muhammediyye'den İbaret Üç Kitabdan Mürekkebirdir)*, Suriye Vilâyeti Maârif Meclisi Matbaası, Dimişk-şam, 1308 (1890).

- » -*Tuhfetü'l-İslâm*, Der-Saâdet Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1315 (1899).
- » -*93 Harbi Faciası*, Haz.: Tahsin Yıldırım, DBY Yay., İstanbul, 2010.
- » Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul, 2002.
- » *Mu'cemu'l-vasîh*, İbrahim Mustafa vd., Daru'd-Davet, Kahire, trz.,
- » Mütercim Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul, 1305.
- » Nesâî, Ebu Abdîrrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, Mısır, 1964.
- » Önkal, Ahmet "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 1992, s. 189-197.
- » Öz, Şaban, "Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzu Haberlerin Tarihi Değeri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2007, s. 59-70.
- » Özcan, Halil, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, Aziziye Belediyesi Kültür Serisi Yay., Erzurum, 2014.
- » Özdemir, Mehmet, "Peygamberlik Öncesinde Bir İnsan Olarak Muhammed b. Abdillâh", *Câhiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2007, s. 107-136.
- » Özfırat, Bayram, "Türk Edebiyatının Manzum İlk Siyeri: Veli'nin Sîretü'n-Nebî'si", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul, 2014.
- » Parlâtır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara, 2012.
- » Râğîb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk.:Safvân Adnan Dâvudî, Dârü'l-Kalem/ed-Dârü's-Sâmiyye, Beyrut, 1992.
- » Sevük, İsmail Habib, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340.
- » Söylemez, M. Mahfuz, "Hz. Peygamber ve Dönemi ile İlgili Türkçe Yazılmış veya Türkçeye Aktarılmış Olan Eserler ile İlgili Bibliyografya Denemesi", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2006, s. 259-279.
- » Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *Mu'cemu'l-evsat I-XI*, Riyad, 1985.
- » Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1988.
- » *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- » Tergip, Ayhan, "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 3, Sayı: 15, Volume: 3, Issue: 15, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı-, 2010, s. 221-232.
- » Terzi, Mustafa Zeki, *İlk Siyer Meğazi Yazarları ve Eserleri*, Samsun, 1990.
- » Tevetoğlu, Fethi, *Süleyman Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- » Todorov, Tzvetan, *Poetikaya Giriş*, çev.: İsmail Kaya, Metis Yay., İstanbul, 2001.
- » Topaloğlu, Bekir, "Âmine", *DİA*, İstanbul, 1991.
- » Tökel, Dursun Ali, "Türk Cihan Hâkimiyeti İdealinin ve Sosyal Hayatın Önemli Bir Vesikası Olarak Kasideler", *Millî Eğitim Bakanlığı, Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar, 2005, sayı: 166, s. 8-32.
- » Umerî, Ekrem Ziya, *es-Sîretü'n-nebeviyyetü's-sahîha*, Mektebetü'l-Ulum ve Hikme, Medine, 1415.
- » Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, TTK. Yay., Ankara, 1967.
- » -"Eretna", *MEB.İA.*, Eskişehir, 1997, IV/309-310.
- » -*Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devleti*, TTK. Yay., Ankara, 2011.
- » Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul, 2001.
- » Vida, G. LéviDella, "Sire", *MEB.İA.*, Eskişehir, 1997.
- » Wellek, R.-A. Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, çev.: Uysal, Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- » Yazıcıoğlu Mehmet, *Muhammedîye I*, Haz.: Amil Çelebioğlu, MEB. Yay., İstanbul, 1996.
- » Yıldız, Hakkı Dursun, vd., *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, Marmara Üniversitesi Yay., Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1988.
- » -*150. Yılında Tanzimat*, TTK. Yay., Ankara, 1992.
- » Yinanç, Mükrimin Halil, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik*, Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.